

TANRI

EDİTÖR

MARIE-FRÉDÉRIQUE PELLEGRIN

ÇEVİREN

ADNAN AKAN

MARIE-FRÉDÉRIQUE PELLEGRIN

Jean Moulin Üniversitesi Felsefe Fakültesinde öğretim görevlisidir. Doktorasını Strasbourg Marc Bloch Üniversitesi'nde yapmıştır. Daha çok Kartezyen felsefe ve çağdaş Fransız felsefesi üzerine çalışmalar yürütmektedir.

Başlıca eserleri: *Leçon sur les expériences du présent* (1998); *Leibniz, Rousseau, Hegel* (2011) *D'Augustin à Deleuze* (2012); *Espace et esprit: autor de Newton* (2014); *Pensées du corps et différences des sexes à l'époque moderne: Descartes, Cureau de la Chambre, Poulain de la Barre et Malebranche* (2020).

ADNAN AKAN

İskenderun Doğumlu (1985) İlköğretimi İskenderun'da orta ve lise öğretimini Midyat'ta tamamladı. İstanbul Üniversitesi Felsefe bölümünde lisans ve yüksek lisans eğitimini tamamladı. Belçika Hükümeti burslusu olarak L'Université de Liège'de Fransızca dil eğitimi stajına katıldı (2018). Hâlen Kocaeli Üniversitesi Felsefe bölümünde doktora çalışmasına devam etmekte ve araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Başlıca eserleri: Alfred Schütz, *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler* (2018, Seyda Kesikoğlu ile), Henri Bergson, *Plotinos* (2020), Rousseau, *Dağdan Yazılmış Mektuplar* (2020), Henri Bergson, *Antik Yunan Felsefesi* (2021).

İÇİNDEKİLER

13 | Giriş

BİRİNCİ BÖLÜM TANRININ ÖZÜ

- 50 | 1. KSENOFANES
BİR OLAN TANRI
- 54 | 2. ARİSTOTELES
DÜŞÜNCE-TANRI
- 58 | 3. PLOTİNOS
DÜŞÜNCESİZ TANRI
- 62 | 4. İBN SİNA
ZORUNLU VARLIK OLARAK TANRI
- 68 | 5. CUSALI NİKOLAUS
SONSUZ TANRI

İKİNCİ BÖLÜM TANRI'NIN VARLIĞI

- 73 | 6. CANTERBURYLİ ANSELMUS
ONTOLOJİK KANIT
- 78 | 7. THOMAS AQUINAS
BEŞ KANIT
- 89 | 8. DESCARTES
MÜKEMMELLİK YOLUYLA KANITLAMA
- 94 | 9. PASCAL
BAHİS
- 100 | 10. KANT
TÜM TANRI KANITLAMALARININ ELEŞTİRİSİ
- 109 | 11. HEGEL
KANITIN SPEKÜLATİF İÇERİĞİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TANRI'YA GİDEN YOLLAR

- 115 | 12. PSEUDO-DIONYSOS
SESSİZLİK
- 121 | 13. MUSA BİN MEYMUN
OLUMSUZLAMA
- 127 | 14. İBN RÜŞD
AKLİ KIYAS
- 133 | 15. THOMAS AQUINAS
KAVRAYIŞ
- 137 | 16. BATAİLLE
İÇ DENEYİM

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
TANRI VE DÜNYA

- 142 | 17. PLATON
DEMİURGOS
- 147 | 18. EPİKURO
DUYARSIZ TANRILAR
- 152 | 19. İBN MEYMUN
YARATICI TANRI
- 157 | 20. SPİNOZA
DOĞA TANRI
- 164 | 21. MALEBRANCHE
YASAKOYUCU TANRI

BEŞİNCİ BÖLÜM
SORGULANAN İYİLİK

- 168 | 22. LACTANTIUS
TANRININ ÖFKESİ
- 173 | 23. AUGUSTINUS
İYİLİK TANRISI
- 180 | 24. LEIBNİZ
DÜNYALARIN EN İYİSİNİN TANRISI
- 186 | 25. RICOEUR
KÖTÜ TANRI
- 190 | 26. WEIL
EFENDİ TANRI

ALTINCI BÖLÜM
İNSANIN TANRI İMGESİ

- 194 | 27. SPINOZA
İNSANIN HİZMETİNDE OLAN TANRI
- 198 | 28. FEURBACH
TANRININ ÖZÜ, İNSANIN ÖZÜ
- 204 | 29. NIETZSCHE
TANRI'NIN ÖLÜMÜ, İNSANIN ÖLÜMÜ
- 210 | 30. FREUD
BABA İMGESİ OLARAK TANRI
- 217 | 31. KOJEVE
TEİST VE ATEİST
- 223 | SÖZLÜKÇE
- 250 | DİZİN

GİRİŞ

“Tanrı, mucizelerini anlatmak için gösterdiğimiz
çabalardan hoşnut olur.”

Malebranche

Felsefenin Tanrı hakkında konuşmak zorunda olup olmadığı veya bu konudaki yeterliliği kesin değildir. Teorik bir konu olarak ‘Tanrı’ kavramı, gerçekten de kendiliğinden teolojiye ait, yani etimolojik açıdan tanrısal şeyler üzerine konuşmalara ilişkin gibi görünür. Tanrı hakkında hocası ve öğrencileri olan belirli bir öğretiyi varsa, felsefeden bunu ele almasını talep etmenin ne gibi bir yararı olacaktır? Bununla birlikte, bu *teologia* terimi ilk kez Platon’un *Devlet* (II, 379a) diyalogunda görülür ve diyalogun kahramanları ‘tanrılar hakkında konuşmak’ (age.) hususunda hemfikirdir. Felsefe teolojiyi, tanrısal olan üzerine konuşmayı bir bakıma bu şekilde icat eder. Mademki sorun, Tanrı’nın felsefi bir kavram olup olamayacağı, daha geniş olarak ise felsefenin Tanrı’yı düşünmeye uygun olup olmadığıdır, sorgulanması hatta inşa edilmesi gereken şey felsefenin Tanrı hakkında konuşmasının meşruiyeti olacaktır. Bu nedenle, her şeyden önce, bütünüyle dinsel bir bağlam içinde görünen (geleneksel toplumların tanrıları olan) figürlerle değil, felsefe aracılığıyla analiz edilen tanrısal figürlerle ilgileneceğiz.

Teoloji ve felsefe, Tanrı üzerine konuşmaya ilişkin kendilerine özgü haklarını sürekli tartışma konusu etmiş ve öne sürmüş gibi görünürler; bu da söz konusu kavramın her türden teorik sahiplenişinin zorluğunu gösterir. Sıklıkla çarpışmaya dönüşen bu yüzleşmede felsefenin en iyi şekilde silahlanmadığı görülür. ‘Tanrı’ nosyonu kendiliğinden aklın eseriyle ilgili değildir ve Tanrı doğrudan doğruya bir

kavram olarak ortaya çıkmaz. Ayrıca, onu anlamak için harekete geçirilmesi gereken yetilerin hangileri olduğu bilinmediğinden dolayı, Tanrı 'kavramı' ya da 'idesi'nden çok Tanrı 'fikri' üzerine konuşmanın daha doğru gibi görünmesi bundan dolayıdır.

Bu açıdan söz konusu Tanrı nosyonu, felsefi analizin özel bir zorluk olmaksızın kavrayabileceği bireysel ve kolektif, psikolojik ve kültürel bir fenomen olan din nosyonundan oldukça farklıdır. Çünkü Tanrı'ya dair bütün düşüncüler bağıllık gerektirmez mi? Doğrusu, ateist olduğunda dahi, insan hakkında konuşmak olduğu için din üzerine konuşmanın felsefi bir yararı olacağı kadar söz konusu nosyonun tüm gerçekliği ve değeri inkar edilmesi durumunda Tanrı üzerine düşünmek o denli saçma görünecektir. Bundan dolayı Tanrı öncelikle kabul edilmeyi gerektirir gibi görünüyor. Bu açıdan din ve Tanrı, felsefi bakımdan aynı zorlukları göstermeyen iki nosyondur. Kutsal fikri, insan ve ayinleri ele alındığında hemen felsefi bir alaka bulur. Bu fikir, onu kendi içinde düşünür gibi yapılması hâlinde, açık bir biçimde daha sorunlu bir hâl alır. Dahası, felsefe hakikati araştırmaktadır, dolayısıyla Felsefe konusunun varlığını ve yararını sorgulamaktan kaçınmaz, ki bu dini ele alırken kolay olurken Tanrı'yı ele alırken zordur.

Öyleyse ona inanmadan Tanrı üzerine konuşamayız gibi görünsek de ondan bir inancı kendimize temel alarak felsefi olarak konuşamayız; Tanrı üzerine felsefe yapmak isteyen hem inançlı hem de inançsız kimseyi men eden bir kısır döngü bu. Sorun şu şekilde ortaya serilebilir: İnançsız kimse açısından Tanrı'yı düşünmekte bir yarar bulunmamaktadır; inançlı kimse için ise Tanrı hakkında felsefi olarak konuşmakta bir yarar söz konusu olmayacaktır. Bu alternatif içinde, felsefi söylem, var olmayan bir nesneye gösterilen ilgisizlik ile söz konusu nesneye rasyonel olmayan bağıllık arasında nefessiz kalır ve kuşkusuz bu, 'Tanrı' kavramını

BİRİNCİ BÖLÜM TANRININ ÖZÜ

I

KSENOPHANES

BİR OLAN TANRI

MÖ. 6. yüzyılın sonuna doğru doğan Ksenophanes, Elea Okulu içinde yer alır. Parmenides'in öğrencisi mi yoksa hocası mı olduğunu bilmiyoruz. Filozof olduğu kadar yazar da olan Ksenophanes, eserinin önemli bir kısmını Homeros ile Hesiodos'taki Tanrı temsillerinin eleştirisine ayırır ve Anaksimandros'un doğrultusunda tektanrıcılığı savunur. Tanrısı tek, ezeli, doğmamış ve maddi-olmayandır. Burada Elealıların hareketi dışlayan, hem ezeli hem de küresel olan Tanrı'nın karakteristik özellikleriyle karşılaşırız. Diogenes Laertius, Ksenophanes'in Tanrı anlayışını şu şekilde sunar: "Tanrısızlık küresel bir biçime sahiptir ve insanla benzer hiçbir şeye sahip değildir; nefes almaksızın baştan aşağı göz ve kulaktır; tümünden zihindir, akıldır ve sonsuzdur (*Vies et doctrines des philosophes illustres*, IX, 19). Bozulmazlık ve ezeli bir arada yer alır. Aristoteles, Ksenophanes'in "tanrıların doğduklarını öne sürenlerin, tanrıların öldüğünü söyleyenler kadar küfre düşüklerini" söylediğini hatırlatır (*Retorik*, II, xxııı, 1399b5). Ezeli, maddi olmayan Tanrı, aynı zamanda birdir. Bu sonuncu sav, yazarın Tanrı'nın birliğinden çıkarıldığı tanrısızlık sıfatları hakkındaki bir düşünceden yola

çıkılarak geliştirilir. Ksenophanes, özellikle tanrısal olanı hükmeden ve hiçbir zaman hükmedilmemiş olan ilke olarak gören bir yaklaşımın sonuçlarını sorgular. Burada aynı zamanda kutsal kitabı olan dinlerin klasik ve açık bir sıfatı hâline gelmeden önce kadirimutlak tanrı fikri hakkında bir düşünceyle karşılaşırız. Çoktanrıcılık, tanrılar arasında bir güç paylaşımını ve bir hiyerarşiyi varsayar. Dolayısıyla tanrısal olanın kadirimutlaklığını sorgular. Tektanrıci hipotez, bu nedenle baskın çıkar. Tanrısal olana özgü nitelikleri ortaya serme arzusu, aynı zamanda insanın Tanrı'ya dair bilgisizliğinin ve hurafenin bir eleştirisi içinde baş gösterir. Böylece birçok kaynak, Ksenophanes'in Mısırlıların kendi tanrıları için yaptıkları kurbanları eleştirdiğine dikkat çeker. Öne sürdüğü argüman şu şekildedir: “Onları gerçekten Tanrı olarak düşünüyorlarsa, bilmeleri gerekir ki böylesi kurbanlar yararsız ve yersizdir; tam tersine, onlara insani arzularını sunuyorlarsa, o durumda bunlar tanrı değildir” (Bkz. Aristoteles, *Retorik*, II, XXVI, 1400B5 ya da Plutarkhos, *De L'Amour*, XVIII,12, 763D). Kurbanların bu eleştirisi aracılığıyla, tüm bir kehanet sanatı mahkûm edilir. Bu, aynı zamanda tanrısal olana ilişkin her türden insanbiçimciliğin reddidir. Hırsızlığa, zinaya düşkün olduklarına ve kendi aralarında büyük yalanlar söylediklerine (Sextus Empiricus, *Contre les mathematiciens*, IX, 193) ve ‘adalete aykırı her türden eylemi’ işlediklerine tanık olduğumuz geleneksel tanrıları kınar (age. I, 289).

Ksenophanes'in tanrısal olan hakkındaki düşüncesi, böylece felsefenin varoluşundan beri filozofların geleneksel Tanrı temsillerinden oldukça farklı bir tanrısı olduğunu gösterir. Bu düşünce, batıl inançların eleştirisinden, insanbiçimcilik hakkındaki bir düşünceden ve tanrısal olana özgü sıfatlardan yapılan bir çıkarımdan beslenir.

Tanrısal olana ilişkin Aristotelesçi kavrayış, bilimsel öz olmak isteyen ve geleneksel dinsel kozmogonilerle karıştırılmaması gereken göksel bir teolojiye dayanır. Nitekim gök cisimleri düzenli şekilde hareket eden görülür tanrılar olarak (*Metafizik*, E, 1, 1026a18) sunulur. Bunlar bize görülemeyen üstün ilkenin bir imgesini sağlar. Bu kozmoloji, ilk hareketi yani İlk Gök'ün, üstün kürenin hareketini ortaya koyar. Fakat bu üstün küre kendiliğinden hareket etmez. Onun üstünde, evrendeki tüm hareketin ilkesi olan ve kendiliğinden hareket eden, yalnızca o olan üstün ilke olarak Tanrı bulunur. Tanrı, ay üstü dünyayı oluşturan gök cisimlerini tek biçimli ve daimî bir hareketle harekete geçirir. Pierre Aubenque'e "Aristoteles'in Tanrı'sının uzak ancak saklı olmayan bir Tanrı olduğunu, bu Tanrı'nın hem mevcut hem de namevcut, bizden ayrı fakat dikkatimizi çeken ve bizden uzaklığını ihtişamının her zaman 'görülür' olan örneğiyle telafi eden bir Tanrı olduğunu" söyleten şey bu durum olacaktır (*Le Probleme de l'etre*, s. 348). Gök cisimlerinin hareketi, Tanrı'nın insana verdiği bir imgedir. Hareketin ezeliğini kurmak için, yani daimî bir eylem için bu ilk hareket ettiricinin maddi olmaması gerekir. Dolayısıyla bu hem kendiliğinden hareket eder hem de hareketsizdir. Çünkü hareketli olsaydı bu bir potansiyel, oluş ve tamamlanmamışlık içerdiği anlamına gelirdi. Böylece Aristoteles'in Tanrısı, her şeyden önce saf fiil olarak tanımlanabilir. Böylece Tanrı ay altı dünyanın dışın-

dadır, söz konusu Tanrı'yı mutlak olarak aşkın (Bkz. Sözlükçe) ve bu dünyanın yaratıcısı kılmayan (Bkz. Sözlükçe) şey bu olacaktır. Daha sonra bütünüyle faal hâlde hareket etmeyen ilke olarak anlaşılabilir, ki bu Aristotelesçi Tanrıyı egemen Akıl yapan husustur. Faal akıl, temaşa (Bkz. Sözlükçe) hâlinde işleyen sezgisel (ve çıkarımsal olmayan) aklın zekâsıdır. İnsan böylesi bir hâlde ancak kısa anlar sırasında ulaşabilse de bu, Tanrı'da daimîdir. Bu, ancak İlk İlke'nin akledilir düşüncesinin her zaman mevcut ve değişmez olması durumunda mümkündür. Dolayısıyla İlk İlke ancak kendisinden dolayı hareket eder. Öyleyse Tanrı kendi kendisini düşünen Akıl'dır. Düşüncenin düşüncesidir. Bu açıdan tüm insani düşüncenin modelidir, çünkü insanın tanrısal mükemmelliğe yaklaşması yalnızca temaşa eylemi içinde gerçekleşir. Aristoteles'in Tanrısı, Platon'un *Timaios* diyalogundaki gibi dünya Ruhü değil aşkın Akıl'dır. Temaşa kavramı, bununla birlikte, her ne kadar tanrısal olan ay altı dünyadan mutlak olarak ayrı olsa da, insanın tanrısal olandan pay almasını düşünmeye olanak tanır. Tanrı ile dünya arasındaki bağların bu muğlaklığı metin boyunca görülür.

METAFİZİK¹

“ Öyleyse sürekli devam eden ve dairesel olan bir hareketle devinen bir şey vardır. Bu yalnızca akıl yürütmeye değil, aynı zamanda olgusal açıdan da açıktır. Bunu İlk Gök'ün ezeli olması sonucu takip edecektir. Öyleyse burada aynı zamanda onu harekete geçiren bir şey de vardır ve hareket eden ve harekete geçiren bir ara terim olduğundan dolayı, hareket etmeksizin harekete geçiren ezeli, töz ve saf fiil olan bir uç şeyin var olması gerekecektir.

¹ Aristoteles, *Métaphysique*, L, 7, 1072a21-1072b30, Vrin, 1991, t. II, trad. J. Tricot, s. 171-175.

DİZİN

A

- a priori yargı 108
acı çekirme arzusu 171
adalet 32, 51, 72, 111, 169
Âdem: ~in özgürlüğü 46; ~in saf hâli 21; ~ miti 186
adil yasa 170
agnostisizm 41
akıl(lar) 15, 16, 17, 20, 23, 25, 35, 36, 37, 41, 42, 45, 55, 56, 57, 59, 63, 64, 70, 71, 79, 82, 89, 94, 96, 101, 104, 107, 118, 122, 129, 134, 173, 180, 183, 219, 220; ~ın taşma süreci 64; ~ yürütme 15, 129, 173; ~ın tanrısı 35
akılsallık 127, 137
alçak gönüllülük 44
algı 107
algılama: ~ eylemi 113; ~ yetisi 125
ana tanrısal bilinmezler 199
Anaksimandros 50
analojik yöntem 44
anlama yetisi 183
Canterbury'li Anselmus 34, 49, 69, 73, 74, 78, 89, 90, 100, 109, 110, 111, 112, 238, 239
Anselmusçu kanıt 100, 109
Antikçağ 33, 48
antropoloji 22, 48
Apollon 48
apolojetik amacı 79
Arap kültürü 121
Aristoteles 23, 24, 30, 33, 48, 50, 51, 54, 55, 62, 63, 64, 68, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 122, 127, 154, 156, 171
Aristotelesçi: ~ akıl yürütme 79; ~ öz 128; ~ kavrayış 54; ~ Tanrı 25, 33, 227; ~ tanrısalılık 79
Aristotelesçilik 30, 32, 58, 63

Arnauld 165

- arzu 56; ~nun nesnesi 56
asli erdemler 142
astronomi 69
aşılmış: ~ dolaylılık 113; ~ farklılık 113
aşkınlığın eleştirisi 158
ateizm 217, 219, 223, 224, 237
Aubenque, Pierre 54
Aziz Augustinus 17, 21, 24, 32, 41, 42, 45, 133, 134, 136, 143, 173, 174
Aquinas, Thomas 16, 17, 20, 23, 25, 29, 30, 39, 41, 43, 45, 49, 62, 74, 78, 79, 100, 121, 133, 134, 135
Avrupa ahlaki 206

B

- Badiou, Alain 16
Balbus 147, 148, 149
bastırma süreci 210
Bataille, Georges 137, 138
batıl inanç(lar) 18; ~ın eleştirisi 51
Bayle 16, 18, 180, 182
beden 83, 84, 114, 124, 145, 150, 175, 186
bedensellik 124
belirlenim 105, 106, 111
belirlenimsizlik 158
belirsizlik 15, 38, 39, 61, 95
bencillik 194
Bernardin 42
bilgelik 16, 23, 28, 29, 32, 33, 111, 164, 167, 183, 184
bilgi 4, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 40, 92, 96, 118, 129, 138, 160, 192, 196; ~ hâli 21, 23; ~nin evrensel koşulları 107; ~nin içeriği 134; ~nin olanağı 134
bilgisizlik 60, 96, 117, 119

- bilim(ler) 21, 22, 32, 45, 92, 124, 131, 132, 160, 207, 208, 209
 bilimsel öz 54
 bilinmeyi düşünme 49
 bir: ~e erişim 59; ~in teması 61; ~i temaşa eylemi 61
 bireysel psikoloji 210
 Bonaventure 74
 bozulmazlık 50
 büyüklük diyalektiği 73
- C**
- cahillik 117
 cehalet öğretisi 69, 71
 Chretien, Jean-Louis 169
 Cicero 168, 170
 de la Croix, Aziz Jean 140
 Cusali Nikolaus 27, 34, 49, 68, 69, 70
- Ç**
- çatışan hakikatler 18
 çoğulluk 70
 çoktanrıcılık 51
 çokluk 70, 236, 249
- D**
- deizm 20, 227
 Demiurgos 128, 142, 143, 145
 deneyim 59, 107, 137, 138, 139, 140, 190, 191, 197
 Descartes 35, 37, 42, 74, 89, 90, 100, 110, 112, 158
 dilsel olumsuzlama 116
 din(ler) 14, 17, 18, 20, 21, 26, 27, 36, 42, 47, 48, 94, 96, 122, 130, 147, 154, 155, 156, 198, 199, 201, 202, 204, 210, 211, 214; ~in doğa karşıtı değerleri 48; ~in evrenselci iddiası 18; ~ tarihi 26; ~ nosyonu 14
 dindarlık 142
 dinsel: ~ inançlar 138; ~ kavranılmazlık 200; ~ oluş 213
 Dionysos 23, 27, 28, 29, 30, 48, 69, 115, 116, 117, 133, 204
 Dionysosçu: ~ düşünme 29; ~ olumsuzlama 133
 diyalektik kıyas 129
 dogma 127, 139
- dogmatik teoloji 138
 doğa 48, 57, 82, 92, 148, 149, 150, 151, 157, 159, 160, 164, 190, 191, 196, 199, 202, 204, 205, 209
 doğal: ~ din 41, 228; ~ ışık 134; ~ teolojiler 20
 duyu nesnesi 107
 duyulur: ~ bilincin sınırları 203; ~ nesnelere 201
 duyum 57, 61
 duyusal varlık 201
 düalizm 18
 dünya: ~nın ezeliği 153, 154; ~nın gövdesi 146; ~nın sonluluğu 220, 222; ~nın yaratılmışlığı 154; ~nin zevkleri 95
 dünyevi yaşamın sınırları 203
 düşüncenin özerkliği 17
 düşünüş mitleri 186
- E**
- ebedî kurtuluş 95
 Eckhart, Meister 38
 en üstün iyi 57
 entelektüel: ~ görüşü 140; ~ şizofreni 18; ~ süreç tezi 24
 Epikürcülük 20, 148
 erdem 71, 132
 erdemsizlik 71
 ereksel neden 56
 eristik kıyas 129
 eski: ~ Ahit 17, 26, 27, 29, 37, 40, 168, 169; Aht'in Tanrı'sı 37, 169; ~ baba ideali 214; ~ Yahudilik 26
 Eskiçağ 34
 etik mükemmellik 211
 evlilik simgesi 17
 evren 42, 54, 68, 171, 184, 185, 191; ~in gövdesi 146
 evrensellik 20, 27
 ezeli: ~ hakikatler 158; ~ oluş 65
 ezeliyet 20, 50, 71, 153, 201
- F**
- Farabi 63, 231
 felsefe 4, 13, 14, 15, 16, 18, 21, 22, 24, 25, 30, 34, 35, 40, 44, 47, 48, 49, 51, 62, 79, 121, 122, 127, 128, 131, 133, 148, 151, 168, 186, 202; ~nin dili 16

- felsefi: ~ düşünüm 22; ~ gelenek 33;
~ kanıtlamalar 152; ~ kültür 122; ~
söylem 14; ~ yaşam 23
- Fenelon 165
- fenomenolojik düşünce 186
- Feuerbach 47, 198, 199
- fiili yer değiştirme hareketi 56
- filozofların tanrısı 40
- formlar 61
- Freud 47, 48, 210, 211
- G
- Gaunilon 100
- Gazali 63
- geleneksel: ~ tanrı tasavvurları 142; ~
toplumlar 13
- genel yasalar 167
- geometri 102
- Goethe 237
- Gouhier, Henri 95
- göksel teoloji 54
- günah 21, 22, 132, 180, 182, 184,
187, 188, 205, 211
- H
- hadis 25
- hakikat(ler) 22, 23, 71, 95, 98, 114,
122, 175, 176, 177, 197, 208, 209;
~ arayışı 22
- hareket: ~ etmeyen harekete geçirici
80; ~ etmeyen ilk hareket ettirici 78,
87; ~ hâli 82, 83; ~in ezeliği 54;
~in ilkesi 54, 56
- hayalgücü 194, 201, 202
- Hegel 109, 110, 217
- Hegelci: ~ diyalektik düşünce 109; ~
şemalar 198
- Heidegger 36
- her şeye gücü yeterli 103
- Herder 237
- hermeneutik 22, 186
- Hermes 27
- Hesiodos 50
- heterojenlik 28, 43
- heteroloji 137
- hiçleşme deneyimi 39
- hiçlik 38, 39, 174, 176, 218, 219,
220, 221
- hiyerarşik dünya perspektifi 68
- Hobbes 158
- Homeros 50
- Hristiyan: ~ sofizmi 200; ~ teolojisi
30, 62, 116
- Hristiyanların Tanrı'sı 25
- Hristiyanlık 17, 18, 110, 198, 204,
233; ~ın tarihi 47
- İ
- İbrahim 21, 31, 34, 40, 129
- iç: ~ deneyim 138; ~ olanaklılık 104
- içgüdüler 211
- içsel: ~ belirlenimler 103; ~ aydınlan-
ma 22; ~ çelişki 103
- idea(lar) 101, 111, 143, 228
- ideallik 113
- ideler 108
- idrak 155, 161, 162
- ilinek 71
- ilineksel varlıklar 63
- ilke: ~ fail ilke 64; ~ fail neden 87; ~
hareket ettirici 54, 56, 78, 83, 84,
87; ~ ilke 64; ~ neden 63, 87, 134,
154; ~ tanrı kültleri 194
- ilkel(ler): insan 211; ~in totemleri
212
- iman 18, 22, 35, 36, 39, 95, 121,
122, 127, 130, 134, 180
- imgeler 33, 140, 141, 149
- inanç(lar) 15, 16, 18, 36, 134, 138,
206, 207, 208, 209
- insan: ~ biçimcilik 51, 123; ~in felsefi
tarihi 46; ~ merkezci bir amaççılık
42; ~ zihni 24, 28, 34, 41
- insani: ~ öz 200; ~ özgürlük 196
- intikam arzusu 172
- irade 161, 162, 165, 183, 184, 186
- İsa 19, 20, 22, 30, 167, 182
- İshak 31, 34
- İslam 18, 62, 63, 121, 127, 128, 130;
~ geleneği 63; ~ inancı 63; ~in dog-
maları 62
- İspanyol mistisizmi 38
- iyilik 111, 168, 173
- iyimserlik 40
- iyinin koşulu 57
- J
- Jansenist inancı 94
- Jansenizm 45

- K
- kabile tanrısı 214
- kalp 35, 39
- kanaatler 15
- kanıtlayıcı kıyas 129
- Kant 44, 45, 73, 74, 100, 101, 109, 112, 113, 174
- kapasite 28, 225
- kartezyen: ~ ifade 47; ~ ontolojik kanıt 108; ~ Tanrı 32, 89, 158
- Katoliklik 18
- kayıtsızlık 158, 168, 169, 215
- kefaret 19, 214
- kendi: ~nde özne 106; ~siyle olma olgusu 60
- Kitab-ı Mukaddes 16, 21, 31, 123
- klasik: ~ Antikçağ 214; ~ çağ 32; ~ rasyonalizm 44
- Kojeve, Alexandre 217, 218; ~nin antropolojisi 217
- kozmogoni 142, 225
- kötülük 169, 170, 173, 174, 177, 180, 185, 188, 190
- kötümserlik 40
- Ksenophanes 50, 51, 52
- von Kues, Nikolaus 68
- kusursuz varlık 89
- kutsal metinler 133
- kült nesnesi 151
- kültür 20, 199, 203, 205
- kültürel: ~ fenomen 14; ~ güdü 26
- L
- Lactantius 168, 169
- Latin Hristiyan teolojisi 16
- Leartius, Diogenes 50
- Leibniz 18, 32, 45, 74, 108, 110, 158, 174, 180, 181
- Leo Strauss 122
- Lucretius 15, 147, 194
- Luther 24, 25, 46
- Lutherci teoloji 25
- Luthercilik 25
- M
- maddi evren 34
- Magnus, Albertus 133
- Maimonides 121, 122, 123, 152, 153, 157
- Malebranche 19, 32, 33, 35, 37, 43, 158, 164, 165, 174
- maniheizm 173
- mantıksal yüklem 105
- Marion, Jean-Luc 30
- Markionizm 229
- matematik 69, 143, 184, 197
- Mazon, B. 188
- mekanik doğal yasalar 42
- mekanist felsefe 42
- mekanizm 190
- Melanchthon, Philipp 25
- Mendelssohn 111, 237
- meşrulaştırma tarzı 21
- metafizik 30, 43, 47, 110, 209; ~ meditasyon 47
- mevcudiyet 59
- bin Meymun, Musa 69, 79, 121, 133
- mistik deneyim 137, 138
- mit(ler) 186, 213, 215; ~in tipolojisi 186; ~ türleri 186
- mitoloji 186
- modern dönemler 23
- monizm 237
- mucize 42, 43, 234, 235, 238, 239
- Musa 21, 29, 69, 79, 119, 121, 123, 133, 211
- mutlak: ~ hâkimiyet 140; ~ heterojenlik 37; ~ yasak 26; ~ meydana getirme 65; ~ varlığa getiriş, 65
- mükemmel: ~ olanın dili 90; ~ olma 33
- mükemmellik(ler) 23, 32, 36, 47, 90, 92, 140, 161, 162, 183, 184; ~ fikri 32; ~ hâli 23
- N
- nesnenin konumu 106
- Nietzsche 36, 48, 204, 205, 206
- nostalji 44
- O
- Ockham 74
- olanaklılık 106, 108, 111; ~ ölçütü 104
- olgu 212
- olgusal yüklem 105
- olumlama 71, 116
- olumsuz teoloji 23, 38, 115, 137
- olumsuzlama 111, 116, 125, 202
- ontolojik: ~ argüman 73, 100, 110; ~

- kanıt 109, 110, 238; ~ kanıt eleştirisi 109
- Ortaçağ 18, 27, 29, 31, 34, 46, 68, 70, 133; ~ düşüncesi 68; ~ felsefesi 29
- Ortodoks: ~ düşünce 24; ~ Yahudiliği 122
- Ortodoksluk 18
- oyun metaforu 94
- Ö
- öfke 171
- ölüm verisi 218
- öteki dünya 209
- özdeşlik kuralı 102
- özgür: ~ ruhlar 207; ~ seçim 157
- özgürlük 46, 157, 191, 243
- özne 102, 103, 105, 136; ~nin sıfatları 124
- özel gerçeklik 112
- P
- Pagan: ~ felsefesi 127; ~ Yunan felsefesi 62
- paralojizm 100
- Parmenides 23, 50, 58, 116
- Pascal 16, 31, 34, 35, 39, 40, 94, 95, 96, 239
- Pascalıcı savunma 94
- Paul 16, 45, 49, 115, 187
- Pavlus 16
- Pavlusçu gelenek 17
- Rahip Perrin 190
- Platon 13, 23, 24, 33, 39, 41, 55, 59, 64, 68, 83, 114, 128, 142, 143, 144, 155, 156, 209
- Platonculuk 28, 30, 31, 32, 40, 58, 115
- Plotinos 43, 58, 59, 60, 63, 188
- Plotinosçu taşma öğretisi 63
- Plotinus 62
- Posidonius 171
- pozitif bilgi 119
- pratik erdem 132
- Proklos 23
- Protestanlık 18
- psikanalitik çözümler 212
- psikanalizmin verileri 212
- Pythagorasçı: ~ matematik 40; ~ ma- tematiksel teoloji 69
- R
- rasyonalizm 25
- rasyonel: ~ teoloji 36, 73, 133; ~ düşünce 16
- Reform 25, 45
- Ren mistisizmi 38
- retorik kıyas 129
- Ricoeur 186, 187
- ritüel kutsamalar 118
- ruh 16, 58, 59, 61, 64, 82, 83, 114, 143, 173, 186, 207, 218
- ruhsal ilke 143
- Ruysbroek 38
- İbn Rüşd 16, 62, 63, 121, 127, 133, 152
- S
- saf: ~ a priori kavramlar 104; ~ birlik 67; ~ gerçek 67; ~ netlik 113; ~ tasavvur 110
- Scholem, Gershom 29, 122
- Scotus, Johannes Duns 74
- Sebond, Raymond 94
- sembol 187
- Seneca 171
- sentetik bilgiler 108
- sessizlik 59, 125, 165
- sevgi 19, 30, 35, 213
- sezgi 109, 113, 224
- İbn Sina 62, 63, 64, 79, 81, 121, 133
- skolastik gelenek 181
- Smith, Robertson 212
- sofistik yöntemler 152
- soğukluk fikri 91
- Sokrates 23, 27, 69, 142
- sonlu: ~ anlayış 109; ~ zaman 83, 84; ~ olan insan 69; ~ zihnin kapasiteleri 37
- sonsuz: ~ aksiyolojik belirsizlik 34; ~ düşünce 109; ~ fikri 91; ~ töz 91; ~ varlık 89
- sonsuzluk 33, 34, 112, 136, 220, 221
- spekülatif teoloji 121
- Spinoza 15, 35, 48, 74, 111, 112, 122, 157, 158, 159, 164, 194, 195, 200
- Spinozacı sistem 157
- Stoacı tanrı görüşü 147

Stoacıların Tanrı'sı 169
Stoacılık 58, 148
suçluluk 187, 189, 212
Süleyman 123

Ş

şeyler: ~in evrenselliği 27; ~in mutlak zorunluluk 102
şeytan 169
şiir 140, 141

T

talihsizlik döngüsü 188
Tanrı(lar): ~ bilgisi 18, 20; ~ fikri 14, 89, 90; ~ idesi 14, 47; ~ kavramı 14; ~in aşkınlığı 148; ~nın bilinmezliği eğilimi 23; ~nın birliği fikri 122; ~nın cisimselliği 154; ~nın dili 29; ~nın doğal bilgisi 19, 21, 24; ~nın doğası 27; ~nın durumu 100; ~nın felsefi adlandırmaları 36; ~nın gölgesi 205; ~nın gücü 16, 52, 157; ~nın iyiliği; ~ adaleti 182; ~nın lütfü 169; ~nın ölümü 48; ~nın sonsuzluğu 222; ~nın temsili sorunu 232, 233; ~nın varlığı 48, 63, 78, 94, 123; ~nın varlığının bilgisi 19; ~nın varoluşu 100; ~nın yaratıcı enerjisi 63; ~nın yargıları 197; ~ nosyonu 14, 18, 22, 33, 36, 40; ~ öznesi 41; ~ tanımı 36, 68; ~ tasavvurları 45, 142; ~ temsilleri 50, 51; ~ya bağlılık 23; ~ya dönüş fikri 23; ~yı anlama 18, 24; ~yı deneyimleme 59; ~yı kavrama 109

tanrısal: ~ aşk 191; ~ aşkınlık 116; ~ beyan 129, 130; ~ bilgelik 117; ~ mevcudiyet 42; ~ eylem 43, 153; ~ figürler 13; ~ figürlerin tarihi 46; ~ gizem 118; ~ irade 162; ~ iyilik 180; ~ kavrayış 141; ~ olanın doğası 73; ~ olanın mutlak aşkınlığı 38; ~ olanın özü 100, 147 ~ öfke 169; ~ öz 32, 117, 120; ~ sanat mertebesi 24; ~ şeyler 13; ~ sonsuzluğun düşüncesi 109; ~ tasarısı 46; ~ taşma 63; ~ varlık 38, 50; ~ yasalar 43; ~ yaşam 23; ~ yazgılar 45; ~ yüklem 25
tanrısalılık fikri 92
tarih 20, 47, 202, 209

taşma teorileri 58, 64
teist ontoloji 219
teizm 219
tektanrıcı din 21
tektanrıcılığın zaferi 211
teleoloji 42
teleolojik argümanlar 41
temaşa kavramı 55
teoloji 13, 19, 22, 23, 24, 25, 30, 36, 40, 79, 117, 118, 122, 127, 133, 140, 143, 180
Rahibe Teresa 140
Tertullianus 16
teselliler 140
Teslis 116, 117
Lisieux'lu Therese 17
toplumsal psikoloji 210
totem 210, 211, 212, 213, 215
totemizm 211, 213
töz 30, 55, 56, 63, 71, 73, 91, 177, 179
tözel varlık 63

U

uygarlaşma ilkesi 203

V

vahyedilmiş metinler 128
varlık 17, 29, 30, 31, 32, 50, 52, 56, 58, 63, 65, 66, 67, 69, 74, 77, 80, 81, 87, 89, 91, 93, 101, 103, 104, 105, 111, 112, 118, 134, 144, 145, 149, 165, 171, 174, 179, 192, 193, 199, 200, 201; ~a gelme 66; ~ın olanağı 108
varoluş 65, 100, 104, 105, 107, 111, 112, 183, 201; ~un yüklemi 104
varoluşsal önerme 105
Voltaire 20, 95, 227, 235

W

Weil, Simone 190, 191
Wolff 110

Y

yabancılaşma 47
Yahudi dini 26
Yahudilik 21, 26, 122, 204
Yakup 31, 35
yanılsama 46, 102, 219

yanlılık kuşkusu 91
yaratılış dramları 186
yaratılmış dünya 38
yaratma: ~ akışı 42; ~ sorunu 153
yargı(lar): ~ın koşulsuz zorunluluğu
102; ~nın yüklemi 103
yasa 130, 153, 155, 156, 164, 166
Yeni Platonculuk 28, 30, 31, 32, 58,
63, 134
yer değiştirme 56
yerleşik dogmalar 33
Haçlı Yuhanna 38, 39
Yunan: ~ felsefesi 68; ~ kültürü 122;
~ trajedisi 187

Z
zekâ 58, 59
Zeus 27, 187, 188, 189, 225
zihin 76, 110, 191, 205, 210
zihinsel: ~ deneyim 59; ~ erdem 132;
~ ilke 143; ~ kavrayış 119; ~ yetiler
17
zorunluluk 46, 65, 66, 102, 103,
154, 155, 157, 191, 192, 228; ~un
mekanizmi 192